

IVAN DOROVSKÝ

LITERATURA A KULTURA NÁRODNOSTÍ A ETNICKÝCH SKUPIN V EVROPĚ

Stále častěji se ukazuje, že se studium statutu, postavení národnostních menšin a etnických skupin v Evropě a ve světě vůbec neobejde bez důkladných znalostí jazykovědy, literární historie, historie, sociologie a mnoha dalších vědních oborů.¹

V roce 1982 uveřejnila lingvistka M. A. Borodinová stať o nářečích a regionálních nářečích, v níž na základě francouzštiny zavedla termíny regionální jazyk, regiolekt, regionální nářečí a některé další termíny pro označení substantivních tvarů toho kterého jazyka. Jako regionální jazyk označila Borodinová např. francouzštinu v Belgii, Švýcarsku, Lucembursku a v Kanadě.²

Rozeznává dvě podoby těchto jazyků, a to: podobu, která je kodifikována uvnitř hranic daného státního útvaru, a podobu, v níž se realizuje komunikace a v níž vznikají literární díla mimo jeho hranice.

Tzv. regiolekty nebo regionální podoby či varianty spisovných (též literárních jazyků či jazyků písemnictví) existují rovněž v slovanském jazykovém světě, který se přirozeně nekryje zcela s tzv. slovanskými zeměmi. Záměrně říkám, že jsou tak zvané, neboť dnes (ostatně ani nikdy v minulosti) neexistuje žádná slovanská země, která by byla osídlena čistě a výhradně slovanským obyvatelstvem.

To, co Borodinová a jiní jazykovědci nazývají regiolektem nebo regionálním jazykem, A. D. Duličenko nazval slovanským mikrojazykem.³ Napočítal celkem

¹ Dorovský, I.: Kultura národnostních menšin a etnických skupin v Evropě, Slezský sborník 93, 1995, čís. 1–2, s.15–25.

Bromlej, J. V.: Očerki teorii etnosa, Moskva 1983. Nemohu souhlasit s tvrzeními některých autorů, která se objevila v poslední době, že příslušníkům národnosti (uváděné z neznámých důvodů jako etnonacionální) skupiny chybí pocit společného osudu. Viz mj. Fotev, G.: Drugijat etnos, Sofija 1994.

² Borodina, M. A.: Dialekty ili regionalnyje jazyky? (K probleme jazykovoj situacii v sovremennoj Francii. Voprosy jazykoznanija, čís. 5, 1983, s. 29–38. Viz též Dorovský, I.: Balkánské meziliterární společenství, Brno 1993, s.51–60.

³ Dorovský, I.: O tzv. slovanských mikroliteraturách, diaspoře a exilu, Sborník prací Filozo-

dvanáct takových mikrojazyků. Uvádím je zde jmenovitě, protože se mnohé z nich týkají jazyka národnostních menšin nebo etnických skupin. Jsou to: rusínský, gradištsko-charvátský, malizsko-charvátský, prekmursko-slovinský, čakavský, kajkavský, banátsko-bulharský, kašubský, lašský, východoslovenský (který se nepodařilo prosadit), tzv. ezičije neboli karpatorusínský jazyk a rezjanský mikrojazyk. K nim patří také pokusy o vytvoření dvou dalších slovanských spisovných mikrojazyků. První z nich je stále snad ještě nedokončený pokus s benátsko-slovinskou variantou, která začala v minulém století a pokračovala také v desetiletích tohoto století. Druhý pokus souvisí s Makedonií, o níž se dnes vedou ostré spory. Na základě místních slovanských nářečí vznikl totiž na počátku 50. let v řecké části Makedonie tzv. egejsko-makedonský spisovný mikrojazyk. Ve všech uvedených mikrojazycích máme četné psané texty odborného nebo uměleckého charakteru.⁴

V uvedených jazycích (nebo v převážné většině z nich) vznikla a vzniká novodobá (nikoli jen středověká) **národnostní literatura** jako literárněhistorická jednotka. Přitom se na rozdíl od D. Ďurišina⁵ domnívám, že je třeba při jejím hodnocení rozlišovat dvě podoby:

1. národnostní literaturu jako zcela svébytný jev. Sem patří např. francouzsky, italsky, německy i rétorománsky psaná švýcarská literatura, řecky a turecky psaná literatura Kypru apod. V takových a podobných případech chápu literaturu toho kterého státního (národního) celku jako literaturu např. švýcarskou nebo kyperskou skládající se z několika složek. Na první pohled by se mohlo zdát, že si odporuji, neboť důsledně prosazuji princip, že primární je funkce textu, tj. k jakému potenciálnímu čtenáři (recipientu) text (dílo) promlouvá. To však v dalším výkladu podrobněji vysvětlím. 2. národnostní literaturu odvozenou z tzv. mateřské národní literatury, jak se ještě dodnes ne zcela správně chápe. Každá národnostní literatura přitom vznikala v odlišných historických podmínkách. Proto je nezbytné každou z nich typologicky a literárněhistoricky identifikovat a zjistit její statut. Některé národnostní literatury ve střední Evropě a na Balkáně již vešly do odborného i širšího povědomí. Mluvíme např. o maďarské, rusínské (obě ve Vojvodině), bulharské, rumunské a albánské literatuře v bývalé Jugoslávii (tj. především na Kosovu a v Makedonii), o turecké národnostní literatuře v Bulharsku a Makedonii, o maďarské národnostní literatuře v Rumunsku a bývalém Československu, o srbské, maďarské a italské národnostní literatuře v Charvátsku, o slovenské národnostní literatuře v bývalé Jugoslávii, Maďarsku, v Rumunsku a nyní též v České republice, o ukrajinské literatuře na Slovensku a polské národnostní literatuře v Česku, o dánské národnostní literatuře v Německu, o slovinské národnostní literatuře v Itálii (zejména v Terstu) apod. V Evropě i jinde ve světě najdeme četné analogické literárně historické celky.

fické fakulty Slezské univerzity v Opavě, řada literárněvědná A 1, 1991, s.32–38. Viz též Duličenko, A. D.: Slavjanskije literaturnyje mikrojazyky. Tallin 1981.

4 Dorovský, I.: Bilingvismus, diglosie a tzv. mikrojazyky na Balkáně, SPFFBU, řada jazyko-
vědná A 35, 1987, s.39 n.

5 Ďurišin, D. a kol.: Osobitné medziliterárne spoločenstvá, 2, Bratislava 1991, s.11–54.

Tak např. ve Vietnamu, kde údajně žije celkem čtyřiapadesát národností, lze mluvit o muongovské, thajhovské, méovské a dalších národnostních literaturách. Můžeme říci, že se ke škodě věci typologickému a systematickému studiu této problematiky dosud nevěnovala bohužel žádná pozornost.

Poznamenávám, že označení menšinová literatura považují pouze za pomocný termín, který označuje vztah k tzv. většinové, častěji označované jako tzv. mateřská literatura. Přesnější označení je národnostní literatura nebo literatura té které národnostní menšiny či etnické skupiny. Každá z nich přispívá k tematickému, žánrovému i stylovému obohacení tzv. národní (státní) literatury. A protože každá z nich vychází z vlastního autonomního povědomí, vstupuje do meziliterárních vztahů a souvislostí stejně, jako vstupuje každá jiná tzv. většinová národní literatura.

Podle mého názoru je proto třeba národnostní literaturu zkoumat z několika aspektů:

1. jak historicky probíhaly její vývojové procesy v rámci jinonárodního (nebo jinonárodních) státního (federativního či konfederativního) celku,
2. jaký charakter daná svébytná národnostní literatura má a jaké plní funkce,
3. jaký je její vztah k tzv. většinové, mateřské literatuře,
4. jaký je její vztah k ostatním národnostním literaturám v daném státním útvaru (např. maďarské národnostní literatury k rusínské, slovenské, rumunské a maďarské literatuře v Srbsku nebo řekněme polské národnostní literatury v bývalém Československu k ukrajinské nebo maďarské literatuře apod.) Nejde tu podle mého názoru o stejný vztah, jaký existuje např. mezi jednotlivými anglofonními (anglickou, kanadskou, americkou a australskou) nebo germanofonními (německou, rakouskou) národními literaturami.
5. Jaký je její vztah k „jinonárodnímu meziliterárnímu procesu vůbec“, třebaže je určován vztahem celonárodního (celostátního) literárního komplexu, jehož součástí daná národnostní literatura je.⁶

Často se nesprávně píše o velkých a malých národech, přičemž se myslí na tzv. početné a málopočetné národy (etnosy).⁷ Tyto termíny se pak přenáší nesprávně také do literární vědy. Dvojdomy česko-francouzský spisovatel Milan Kundera v jedné ze svých statí vysvětluje, co to podle něho je malý národ, takto: „Malý národ je národ, jehož existence je v každém okamžiku nejistá. Malý národ je si vědom, že může snadno vyhynout. Francouz, Rus nebo Angličan“ — pokračuje Kundera — „nepřemýšlí o existenci svého národa. Jeho hymna zpívá o velikosti a věčnosti. V polské hymně je však verš *Jeszcze Polska niezginieła*.“⁸

6 Durišin, D. a kol.: Osobitné meziliterárne spoločenstvá, 4, Bratislava 1992, zvl. s. 28–38 a 293–297.

7 Bromlej, J. V.: K charakteristike sovremennych etničeskich processov. In: Etničkite tradicii i sovremenosta, Skopje 1989, s. 21–27.

8 Sb. Srednja Evropa, Ljubljana 1993, s. 23.

Nemusím snad opakovat, že neexistuje dnes v Evropě stát, v němž by nežily národnostní menšiny nebo aspoň etnické skupiny. O Balkánu je to ostatně všeobecně známo. Všechny národnostní menšiny, etnické, jazykové a náboženské skupiny mají v četných sférách mnohotvárnosti toho kterého státu v Evropě i světa svá kulturní specifika, jež jsou definována především jazykem, dějinami, lidovou slovesnou a materiální tvorbou, tradicemi (mj. obyčeje, obřady, náboženství aj.) a etnickým vědomím jejich příslušníků. To je vlastně kulturní jednotata etnosu (etnické skupiny), která spolu s některými psychickými zvláštnostmi tvoří tzv. etnickou (nacionální) povahu.⁹

Často se pod slovem tradice nesprávně myslí výhradně minulost. Tím, že se vrátíme do minulosti a že z ní neustále čerpáme, obnovujeme ji a tím ji oživujeme a zpřítomňujeme. Proto nemůže být tradice snad nějaká archeologická sbírka. Vrstvy minulosti, jež se prolínají v současnosti zároveň přenášejí tradici do budoucnosti. Tím ovšem nechci říci, že by snad přítomnost byla nějakým mostem mezi minulostí a budoucností.

K nejzávažnějším otázkám, kterými se národnostní menšiny a etnické skupiny dnes v Evropě zabývají, je úsilí o uchování a pěstování mateřského jazyka, organizace dvojjazyčného školství a rozvoj vlastní kultury jako prostředků proti asimilaci. A to především proto, že u nich přetrvává národní (národnostní) povědomí i historická paměť tzv. mateřského národa.

Třebaže jazyk je jedním z prvních předpokladů existence národnostní menšiny nebo etnické skupiny, pro jejich příslušníky je příznačný bilingvismus nebo polylingvismus. Ve střední Evropě, na Balkáně a v oblasti Karpat existovalo v minulosti a existuje dodnes nejméně třicet druhů dvojjazyčnosti nebo mnohojazyčnosti. Přitom v některých případech jde o jednosměrný, v jiných případech o dvojsměrný bilingvismus.¹⁰

Je přirozené, že také literární tvůrci a kulturní pracovníci národnostních menšin a etnických skupin vůbec jsou nejčastěji bilingvisté nebo polylingvisté a často patří k tzv. dvojdromým nebo mnohodromým autorům. Uvedu zde pro ilustraci pouze několik příkladů dvojdromých či biliterárních autorů. Claudio Magris ve své známé knize *Dunaj* (česky 1992) uvádí mj. autora, který se „naučil myslet mnohonárodnostně“. Je jím maďarský básník Robert Reiter, který žil v rumunském Temešváru. Tento banátský Němec si změnil jméno na Franz Liebhard a psal básně v němčině. „Změnil si národnost, jméno, jazyk a literární styl“ — poznamenává C. Magris.¹¹

Franz Liebhard (Reiter Róbert nebo Robert Reiter) je typickým příkladem dvojdromého a biliterárního tvůrce. Svou básnickou tvorbou je zastoupen například v antologii maďarské experimentální poezie, čímž patří do dějin maďarské literatury. Franz Liebhard je ovšem básníkem také německé národnostní menšiny v Rumunsku, který své verše psal dokonce v nářečí německých kolonistů

⁹ Bromlej, J. V.: cit. dílo, s. 21.

¹⁰ Dorovský, I.: Bilingvismus, diglosie a tzv. mikrojazyky na Balkáně, s. 39.

¹¹ Magris, C.: *Dunaj*, Praha 1992, s. 296 n.

v Banátě z počátku 18. stol. Ve své Švábské kronice (1952) například podle Magrise právě zobrazil banátské Němce v Rumunsku.

Podobně je tomu s Milem Vašakem (Emilem Vašákem), jedním z potomků charvátských kolonistů, kteří se usadili v polovině 16. stol. v některých uher-ských, burgenlandských, slovenských a moravských obcích. Milo Vašak žil do roku 1945 v jihomoravském Frélichově (dnešní Jevišovce). Po válce pak emigroval a dnes žije v Kanadě.

Již za života v rodném Frélichově začal Milo Vašak psát verše inspirované převážně nikoli charvátskou (kterou fakticky nemohl dobře znát), nýbrž českou a moravskou lidovou slovesnou tvorbou. A když se na počátku 90. let mohl svobodně do rodné obce vrátit, vydal své verše, vzpomínky i úvahy o jazyce ve zvláštní sbírce *Va Frielištofi* (1991) vlastním nákladem.

Specifická je tzv. slovinská varianta terstské literatury, které donedávna italské intelektuální kruhy v Terstu nevěnovaly žádnou pozornost. Jak je známo, slovinská literatura se „zrodila“ právě v Terstu, kde u tamního biskupa Pietra Bonama pobýval první slovinský spisovatel Primož Trubar (1508–1586).¹²

V hierarchii hodnot zaujímá jak v slovinské terstské literatuře, tak také v literatuře národnostních menšin a etnických skupin první místo jazyk. Jak poznamenal jeden z největších srbských tvůrců našeho století Danilo Kiš, terstští tvůrci píšou nejen slovy, nýbrž také „svým bytím, svým etosem, svými vzpomínkami, tradicí a kulturou“. Druhé místo v hodnotovém žebříčku zaujímá podle Marie Pirjevcové tzv. etnický humanismus, který má někdy velmi blízko k nacionalismu. Slovinská národnostní literatura v Terstu si rozhodně zaslouží mnohem větší pozornosti, než jí mohu zde věnovat.

V Makedonii patří k tzv. dvojdomým básnickým tvůrcům Albánc Adem Gajtani a Turek İlhami Emin. Mohl bych uvést četné další příklady dvojdomých a biliterárních tvůrců jak z dějin mnoha evropských i mimoevropských národních literatur, tak také z literatur národnostních menšin a etnických skupin. Je proto zbytečné spekulovat, zda někdo může tvořit ve dvou nebo v několika jazycích. Emil Cioran, Josip Brodskij, Czesław Miłosz, Milan Kundera, Salman Rushdie, Vladimír Nabokov, Charles Sielsfield (Karl Postl), Louis Adamic a mnozí další jsou toho dokladem.¹³

Z české literatury bych mohl kromě již uvedeného M. Kundery napočítat další desítku literárních tvůrců, např. Ota Filip, Gabriel Laub, Věra Linhartová, Ivo Fleischmann, Ludvík Aškenazy, Siegfried Kapper, Karl Georg Reginald Borromaus Herlossohn aj. Ti všichni a mnozí další čeští, slovenští, charvátské, makedonští, bulharští, švédští, finští, dánští, němečtí, ukrajinští aj. autoři patří do dějin dvou nebo několika národních literatur. To mj. proto, že své dílo adresovali potenciálním recipientům dvou nebo několika geneticky blízkých či různých jazyků. To znamená, že buď psali své texty (tvořili) současně ve dvou ja-

¹² Slovník spisovatelů Jugoslávie, Praha 1979, s.496–497.

¹³ Dorovský, I.: The European Literary Process and Writers Dual Residence, Czechoslovak and Central Europea Journal, vol. 11, Winter 1993, čís. 2, s. 71–80. Týž: Evropský literární proces a dvojdomost tvůrců. SPFFBU, řada literárněvědná D 40, 1993, s. 121–128.

zycích, nebo zaměnili jeden jazyk za jazyk jiný. Obrazně řečeno, buď pracovali současně dvěma nástroji, nebo jeden nástroj zaměnili za nástroj jiný.¹⁴

Literatura jako významná součást kultury národnostních menšin a etnických skupin má některé zvláštnosti, jež vyplývají z jejího postavení v jinonárodním sociokulturním prostředí. K podstatným zvláštnostem patří např. vztah k literatuře a kultuře národa, jehož jazykem mluví a kterou se snaží rozvíjet v novém prostředí, vztah nově vytvořené literatury k literatuře a ke kulturní tradici tzv. mateřské země a vztah k literatuře a kultuře národa (národů, národností) své tzv. druhé domoviny. Tento vzájemně propojený vztah tvoří tzv. trojkontextovost. Ta je patrná mj. v umělecké tvorbě (literární i výtvarné) autorů národnostních menšin a etnických skupin. Poetika jejich děl je např. odlišná od poetiky tvorby v zemi jejich předků i od poetiky literatury a umění jejich nové vlasti. Dokonce je jiná než např. poetika exilové nebo emigrantské literatury.

Jedním ze zdrojů národnostní nesnášenlivosti, nenávisti a nacionalismu je právě neznalost kultury toho kterého národa nebo té které národnostní menšiny. Podle slov srbského spisovatele Danila Kiše nacionalista nezná jiné kultury nebo jsou mu lhostejné. A pokud je to „intelektuál a má přehled o kulturním dědictví jiného národa, velkého či malého,“ — píše dále D. Kiš — „ty vědomosti mu slouží k tomu, aby kladl analogie. Přirozeně ke škodě těch druhých“.¹⁵

Už jste si položili někdy otázku, jak známe u nás např. literaturu a kulturu Romů, Poláků či Němců, která vzniká u nás? A jak známe česky psanou literární tvorbu, která vzniká např. v charvátském Daruvaru?

Podobnou otázku by si měli položit příslušníci tzv. majoritních národů ve střední Evropě a na Balkáně. Vždyť např. ve vojvodinském Novém Sadu nebo v městečku Nadlak, ležícím na rumunsko-maďarských hranicích, žijí příslušníci slovenské, charvátské, maďarské, německé, bulharské, rusínské, ukrajinské, rumunské, české a možná některých dalších národností.

Multietnicita světa a multinacionalita států zcela přirozeně vytváří také multi-kulturalismus. Mnohokulturnost však vyžaduje maximální vzájemnou toleranci a respektování kulturní různorodosti a odlišnosti. Jinak upadneme do nebezpečných léček nacionalismu a šovinismu. Při dosavadním hodnocení jiných kultur jsme bohužel stále ještě v zajetí tzv. etnocentrismu a evropocentrismu, tj. jako měřítko k hodnocení ostatních kultur nám slouží vlastní národní kultura nebo kultura evropská. Tak např. naše hodnocení islámu, který jako náboženství, kultura, ideologie a způsob života dohromady vychází z jiné logiky, než řekněme, při hodnocení křesťanství.

Mnozí kulturologové a politologové předpokládají, že se v příštím století bude ve světě rozvíjet sedm nebo osm tzv. velkých kultur (japonská, konfuciánská, hinduistická, islámská, slovansko-pravoslavná, slovansko-katolická, západní, tj.

14 Dorovski, I.: Dvodomniti tvorci vo evropskiot i svetskiot literaturn proces. In: Makedonskata literatura i umetnost vo kontekstot na poetikata na socijalniot realizam, Skopje 1995, s. 55–72.

15 Kiš, D.: Co je nacionalismus? Pro přátele jižních Slovanů, roč. 7, čís. 4, Brno 1995, s. 31–32.

evropsko-atlantická, jež má ovšem hebrejsko-řecké kořeny, latinskoamerická a africká, která má ovšem ještě četné další vzájemně propojené kultury).

Přesto se domnívám, že se každá literatura a kultura může rozvíjet výhradně jako literatura a kultura národní (národnostní), nikoli jako kultura státní nebo dokonce nadstátní. A to i v takovém případě, kdy určitá kultura může spojovat několik národních států (např. arabská kultura) nebo kdy může mít rovněž své různé varianty (islámská kultura má např. vedle arabské také tureckou a malajskou variantu).

To, co platí o národní literatuře, platí rovněž o každém národním jazyku. V knize *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře* (1993) dospěl italský estetik, sémiotik a spisovatel Umberto Eco v souvislosti s dokonalým jazykem překladu k závěru, že každý jazyk interpretuje sám sebe ve vlastních termínech a prostřednictvím „nekonečné semiózy slouží zároveň jako metajazyk sebe samého a tím vystihuje ducha (génia) svého jazyka“. Tak jako každý bude v budoucí Evropě mluvit svým jazykem, tak také každý tvůrce bude psát ve svém jazyce. Obyčejní lidé, literární tvůrci i celé národní celky si přitom budou navzájem rozumět, protože každý (ať jednotlivec nebo národ) bude chápat ducha toho druhého, bude ctít rozmanitost a svébytnost kulturních tradic.¹⁶

Vraťme se proto k původnímu významu onoho latinského *multi cultus*, tj. k tomu, co označuje mnohostrannou kultivaci, pestrý, svébytný, autonomní rozvoj každé kultury, která by sice byla v těsném kontaktu s ostatními národními (národnostními) literaturami a kulturami, jež by však zůstala svá. Její svébytný a neopakovatelný systém hodnot by byl snadno rozeznatelný a poznatelný.

Jedním z výrazných prostředků k poznání literatury a kultury je nesporně překlad a frekvence interpretace. Neboť čím lépe poznáváme cizí, tím lépe můžeme poznat také svou vlastní literaturu a kulturu. A ovšem také naopak. Přitom platí, že se recepční situace (přijímání) v každé době mění a tím se mění také příjemci (recipienti). Obecně platí, že čím více přijímáme, tím více můžeme rozdávat. A tím více být sví. Představitel fancouzského etnologického strukturalismu Claude Lévi-Strauss napsal, že „každý etnos je unikátní, jako je unikátní každá lidská bytost. Asimilace nebo likvidace daného etnosu tím nebo oním způsobem je proto ničím nenahraditelná ztráta“.

ЛИТЕРАТУРА И КУЛЬТУРА НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ И ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП В ЕВРОПЕ

Автор статьи констатирует, что в настоящем нет в Европе ни одной страны с „чистым“ населением. Согласно А. Д. Дуличенко он пишет о двенадцати т. наз. микроязыках, связанных непосредственно с национальными меньшинствами и этническими группами в славянских стра-

¹⁶ Sabolová, D.: Umberto Eco, Hľadanie dokonalého jazyka, Slovak Review, vol. 4, čís. 1, 1995, s. 62–70.

нах. На микроязыках возникает, по автору статьи, литература народностей. Он ее разделяет на литературу как своеобразное явление и на литературу народностей, происходящей из т. наз. материнской национальной литературы. При этом автор статьи подчеркивает, что каждая из них возникает в различных исторических условиях. В дальнейшем автор статьи предлагает изучать литературу народностей с точки зрения ее развития в рамках инационального общества, ее характера и совершающих функций, ее отношения к т. наз. материнской литературе, к литературам национальных меньшинств и к инациональному межлитературному процессу вообще. Литературные и культурные деятели национальных меньшинств и этнических групп чаще всего билингвисты (полилингвисты). Они также являются в многих случаях авторами с двойной (тройной) принадлежностью.

В статье ее автор пишет также, на пример, о вопросах языка, о т. наз. этническом гуманизме, о поэтике творчества авторов национальных меньшинств, о мультикультурализме и о максимальной взаимной толерантности. Он приходит к заключению, что каждая литература может развиваться только как национальная литература (культура). Даже и тогда, когда она объединяет несколько национальных стран (на пр. арабская культура).